

УДК 343.35:343.98

DOI 10.36919/3041-1149(Print).2.2024.115-120

М. П. Климчук,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права,

ПВНЗ «Європейський університет»

email: mykhaylo.klymchuk@e-u.edu.ua

ORCID ID 0000-0002-0488-5470;**П. Ю. Кравчук,**

кандидат юридичних наук, доцент,

декан юридичного факультету,

ПВНЗ «Європейський університет»

email: petro.kravchuk@e-u.edu.ua

ORCID ID 0000-0003-4246-974X

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Наукова стаття присвячена аналізу проблемних аспектів розслідування злочинів у сфері службової діяльності, зокрема виокремленню шляхів подолання протидії розслідуванню, вибору тактичних способів отримання показань та їх можливому вирішенню з метою вдосконалення процесу документування і розслідування означених фактів. Констатовано, що вибір тактичних прийомів із проведення окремих слідчих (розишуківих) дій у подоланні протидії розслідуванню злочинів зазначеної категорії залежить від протиправних дій особи і здійснюється шляхом виявлення та документування способів протидії. Зроблено висновок, що статус допитуваних осіб (свідка, потерпілого, підозрюваного) залежить від конкретної ситуації, яка склалася під час кримінального провадження на момент проведення допиту і наявності доказів про причетність посадової особи до вчинення злочину. Наголошено, що в основу предмета допитів окремих категорій осіб повинні бути покладені, з одного боку, обставини, що підлягають доказуванню, а з іншого – варто враховувати характер виконуваних особою функцій і можливий обсяг поінформованості про механізм злочинної діяльності. Особлива увага приділяється вибору відповідного «формату» допиту, забезпеченню безпеки його учасників. Рекомендовано обирати тактику допиту посадових осіб з урахуванням ситуації протидії розслідуванню, яка полягає у деталізації отриманої інформації, у застосуванні окремих тактичних прийомів викриття неправди, їх комплексів.

Ключові слова: службові злочини, посадові особи, розслідування, кримінальне провадження, показання.

Постановка проблеми та її актуальність. Уже впродовж декількох років Україна, за даними міжнародної організації Transparency International, перебуває серед країн із високим рівнем корупції [1, с. 188]. Корупція є основною перепорою для економічного розвитку, залучення інвестицій та причиною недостатнього рівня довіри громадян до правоохоронних органів і владних структур.

Варто зазначити, що злочини у сфері службової діяльності зазвичай перебувають у тісному взаємозв'язку з іншими видами злочинної діяльності. Найчастіше вони є тим засобом, за допомогою якого службова особа вчиняє інший, більш серйозний і тяжкий злочин, щоб досягнути бажаного злочинного результату. Відомі випадки контрабанди, порушення законодавства про бюджетну систему України, відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, та інші злочини, вчинені внаслідок зловживання владою, перевищення влади чи службових повноважень [2, с. 5].

Одним з ключових напрямів реалізації антикорупційної політики в Україні є ефективність практики документування, доказування та притягнення до винуватості посадових, службових осіб, які вчинили (організували вчинення) відповідний злочин. Адже, як слушно зазначає

А. В. Шевчишен, серед причин неналежного виконання попередніх програм антикорупційної політики низька ефективність діяльності органів правопорядку щодо виявлення корупційних правопорушень і притягнення осіб, які їх вчинили, до відповідальності, а також недосконалість вітчизняного законодавства [3, с. 20].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Предмет доказування у кримінальному провадженні, а також зміст обставин, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях, неодноразово аналізували вітчизняні й зарубіжні вчені у галузі кримінального процесу та криміналістики: Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. І. Галаган, Л. Я. Драпкін, В. С. Зеленецький, В. С. Кузьмічов, В. В. Лисенко, Г. А. Матусовський, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, В. Ю. Шепітько та ін.

Однак не всі сформульовані положення і рекомендації зазначених науковців можуть бути використані в умовах оновленого кримінального процесуального законодавства України. Водночас, як свідчить слідча практика, процес розслідування злочинів у сфері службової діяльності з використанням повноважень посадових осіб може бути ускладнений такими проблемами: злочини здебільшого вчиняються декількома особами та ретельно сплановані; обов'язкова наявність інтелектуального елементу вчиненого діяння; епізодів злочинної діяльності може бути декілька; протидія розслідуванню тощо. Особи, які вчиняють зазначені злочини, володіють владними повноваженнями, перебуваючи на посаді та виконуючи свій різновид функціональних обов'язків.

Окреслені вище обставини обумовлюють підвищений інтерес до розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії з метою вироблення рекомендацій, спрямованих як на оптимізацію усього процесу розслідування, так і на підвищення ефективності проведення окремих слідчих (розшукових) дій, спрямованих на збирання та перевірку доказів у кримінальному провадженні.

Метою статті є науковий аналіз проблемних аспектів розслідування вчинення злочинів у сфері службової діяльності з використанням повноважень посадових осіб, зокрема виокремлення шляхів подолання протидії розслідуванню, вибору тактичних способів отримання показань та їх можливого вирішення з метою вдосконалення процесу документування і розслідування означених фактів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для успішного розслідування кримінального правопорушення та покарання винних уповноважені особи зобов'язані встановити наявність події кримінального правопорушення, його вид, учасників і всі обставини, які мають значення для законного й обґрунтованого вирішення кримінального провадження, що виконується з метою захисту й відновлення порушених прав потерпілих від кримінально караного діяння. Зокрема, це стосується пошуку всіх необхідних доказів, їх належної перевірки й оцінки. У досліджуваній категорії кримінальних проваджень така діяльність здебільшого супроводжується протидією розслідуванню.

Протидію розслідуванню вказаним злочинам можна умовно розділити на дві групи: перешкоди процесуального характеру (немотивоване закриття кримінального провадження без достатніх підстав; кількаразова передача кримінального провадження від одного слідчого до іншого з метою вилучення важливих доказів для створення підстав щодо закриття кримінального провадження справи тощо); психологічний тиск на слідчого з вимогою припинити досудове розслідування, зазвичай здійснюється шляхом підкупу або попередження про можливе звільнення з роботи.

Як зазначає Ю. П. Заблоцький, негативний вплив з боку зацікавлених осіб полягає, зокрема, у здійсненні тиску в різноманітних формах на службових осіб органів дізнання та досудового слідства з метою прийняття ними неправомірних рішень (несправедливих, необґрунтованих) щодо осіб, притягнутих до відповідальності [4, с. 121]. Такі дії можуть проявлятися у пропозиціях давання хабаря уповноваженим особам, їх дискредитації шляхом подання скарг на їхні рішення, дії та бездіяльність, погрозах життю та здоров'ю слідчого, оперативних працівників або членів їхніх сім'ї тощо.

На нашу думку, організація подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності з використанням повноважень посадових осіб повинна ґрунтуватися на характерних сучасних тенденціях злочинності, узагальненні практики боротьби зі службовими злочинами, на основі чинного законодавства та застосування тактичних прийомів і методів, розроблених криміналістичною наукою. Вибір тактичних прийомів із проведення окремих слідчих

(розшукових) дій у подоланні протидії розслідування злочинів зазначеної категорії залежить від протиправних дій особи і здійснюється шляхом виявлення і документування способів протидії.

Суттєві перешкоди швидкому та неупередженому розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності з використанням повноважень посадових осіб створюють також неправдиві показання учасників кримінального провадження, які належать до категорії «особистих доказів».

Неабияку складність має отримання правдивих показань про факти вчинення корисливого злочину службовими особами у зв'язку з відмовою від давання показань. Як вказує Д. А. Бондаренко, насамперед це стосується підозрюваних (обвинувачених), інтереси яких зазвичай об'єктивно суперечать встановленню істини у справі, а надання свідчень не є обов'язковим для них і виступає своєрідним засобом захисту. Так, під час розслідування злочинів, в яких фігурантами є високопосадовці, вони використовують (якщо не застосовано запобіжний захід – тримання під вартою) своє становище з метою зриву допиту методом звинувачення слідчого у свавіллі та грубому порушенні кримінально-процесуального закону тощо [5, с. 12].

З цією метою під час досудового розслідування підозрювані використовують допомогу досвідченого захисника, який, будучи посередником між підозрюваним та уповноваженими службовими особами, інструктує підзахисного щодо відмови від дачі показань або зміни показань. Водночас відмова від давання показань використовується злочинцем «як засіб потягнути час», обміркувати повідомлену підозру, обдумати пояснення та доводи щодо власної непричетності до вчиненого тощо.

Відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК України слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [6]. Їх проведення є основою для формування доказової бази кримінального провадження, яка потім буде використана для формулювання обвинувачення [7, с. 663].

Вивчення слідчої практики дало можливість виокремити слідчі (розшукові) дії, які найбільш часто проводяться у провадженнях зазначеної категорії, а саме: допит, обшук, зокрема обшук особи, огляд місця події, огляд документів, проведення експертизи, освідування особи. Такі слідчі (розшукові) дії, як одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, слідчий експеримент, пред'явлення особи чи речей для впізнання, проводяться здебільшого у разі, якщо в них виникає потреба.

Залежно від конкретних обставин кримінального провадження, внутрішнього переконання слідчого чи прокурора та заявлених стороною захисту клопотань вирішується, яка зі слідчих (розшукових) дій і в якій послідовності має бути проведена.

Найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією під час розслідування злочинів у сфері службової та професійної діяльності є допит, змістом якого є отримання та фіксування у встановленій кримінальним процесуальним законом формі показань підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, експерта, що містять відомості про відомі їм обставини, які мають значення для кримінального провадження.

Як свідчить аналіз слідчої практики, початок розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної категорії зумовлює зазвичай проведення допиту заявника, яким, відповідно до ч. 1 ст. 60 КПК України, є фізична чи юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове провадження, і не є потерпілим [6]. Водночас, враховуючи те, що КПК України не передбачає проведення допиту особи в статусі заявника, за конкретних обставин особа, яка звернулася із заявою про вчинення злочину, може бути допитана як свідок або потерпілий залежно від того, чи завдано такій особі певного виду шкоди корупційним злочином у сфері службової та професійної діяльності.

У процесі проведення допиту особи, від якої надійшла інформація про вчинення злочинів у сфері службової діяльності з використанням повноважень посадових осіб, доцільним є застосування аудіо-, відеозапису, на що звертається увага окремими науковцями [8, с. 26].

З цього приводу Д. О. Шумейко зауважує, що такий спосіб фіксації допиту заявника може бути застосований у порядку стст. 103, 107, ч. 5 ст. 224 КПК України за умови, коли у конкретній ситуації необхідно негайно проводити негласні слідчі (розшукові) дії, а час для складання протоколу допиту відсутній, або у випадку, коли у слідчого, прокурора наявні підстави побоюватись відмови від наданих свідчень заявником у випадку протидії

розслідуванню (здійснення впливу, погроз, родинних стосунків заявника та вигодоодержувача тощо) [9, с. 84].

Крім заявників, свідками у таких провадженнях можуть бути також сусіди і родичі посадової особи, її колеги по роботі, випадкові очевидці, поняті та працівники оперативних підрозділів та інші. Водночас на практиці досить часто застосовують проведення декількох допитів свідків одночасно для запобігання їх змові та даванню неправдивих показань.

Особливу увагу у ході допиту заявників, потерпілих, свідків варто приділити з'ясуванню обставин, які в подальшому можуть бути предметом дослідження психолого-лінгвістичної експертизи. Адже вивчення кримінальних проваджень щодо корупційних злочинів у сфері службової та професійної діяльності дає змогу констатувати непоодинокі випадки призначення та проведення таких експертиз [3, с. 222].

Особливістю досудового розслідування досліджуваної категорії кримінальних проваджень є також те, що розпочинається воно зазвичай щодо конкретної службової особи, яка вчинила злочин у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг. Однак кримінальний процесуальний закон не визначає, в якому статусі варто допитувати зазначену службову особу. З огляду на аналіз положень КПК України єдиноможливим варіантом отримання показань такої особи є її допит у статусі свідка. Однак якщо такої особі буде в подальшому повідомлено про підозру у вчиненні злочину, то докази, отримані під час допиту такої особи раніше ніж свідка, вважатимуть такими, що отримані з істотним порушенням прав і свобод людини, а тому недопустимими (п. 1 ч. 3 ст. 87 КПК України) [6].

Зазначена норма є беззаперечною, адже у разі допиту свідка він попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за давання завідомо неправдивих показань (ч. 3 ст. 224 КПК України). Відтак отримання показань такої особи, зокрема під загрозою кримінальної відповідальності, та подальше їх використання для формулювання підозри, обвинувачення і доведення винуватості цієї особи у вчиненні корупційного злочину у сфері службової та професійної діяльності, безсумнівно, має бути виключено.

Варто також звернути увагу на проведення допиту особи під час досудового розслідування в судовому засіданні, що передбачено ст. 225 КПК України. Так, відповідно до ч. 1 зазначеної статті у виняткових випадках, пов'язаних із потребою в отриманні показань особи під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит у суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит особи в судовому засіданні, зокрема одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб [6].

Враховуючи можливість подальшої зміни, передусім свідками своїх показань, які вони дають під час досудового розслідування, сторона обвинувачення доволі часто у досліджуваній категорії кримінальних проваджень звертається до такого порядку допиту. В обґрунтування необхідності його проведення слідчий, прокурор у відповідному клопотанні до слідчого судді посилаються на обставини, «що можуть унеможливити допит особи в суді або вплинути на повноту чи достовірність її показань» (абз. 1 ч. 1 ст. 225 КПК України) [6].

Також в узагальненні ВССУ від 03.06.2016 «Про практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних зі слідчими (розшуковими) діями» зазначається, що вжите законодавцем формулювання «інші обставини» свідчить про невичерпність переліку таких обставин, наголошуючи на існуванні вірогідності унеможливити допит особи в суді або вплинути на повноту чи достовірність їх показань.

Крім того, у кримінальних провадженнях зазначеної категорії часто проводиться одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб з метою перевірки показань підозрюваного, потерпілого або інших осіб про обставини вчинення кримінального правопорушення, а також виявлення всіх співучасників протиправних дій.

Висновки. Аналіз такої слідчої (розшукової) дії, як допит та його види під час здійснення кримінального провадження щодо злочинів у сфері службової діяльності з використанням повноважень посадових осіб, дозволив виявити окремі проблеми, пов'язані з недосконалістю процесуального порядку отримання доказів і здійснення доказової діяльності в досліджуваній категорії кримінальних проваджень.

Статус допитуваних осіб (свідка, потерпілого, підозрюваного) залежить від конкретної ситуації, яка склалася під час кримінального провадження на момент проведення допиту і наявності доказів про причетність посадової особи до вчинення службового злочину. Із цим пов'язане й визначення предмета допитів окремих категорій осіб, в основу яких повинні бути покладені, з одного боку, обставини, що підлягають доказуванню, а з іншого – варто враховувати характер виконуваних особою функцій і можливий обсяг поінформованості про механізм злочинної діяльності.

Рекомендовано обирати тактику допиту посадових осіб з урахуванням ситуації протидії розслідуванню: виклад правдивих показань і виклад неправдивих показань або відмова від їх давання. У першому випадку деталізується отримана інформація; у другому – застосовуються окремі тактичні прийоми викриття неправди, їх комплекси, поглиблюється психологічний контакт із допитуваним. Особлива увага приділяється вибору відповідного «формату» допиту, забезпеченню безпеки його учасників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лазарева Д. Окремі процесуальні аспекти розслідування злочинів, що вчиняються у сфері службової діяльності. *National law journal: teory and practice*. 2018. С. 188–191.
2. Ромців О. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016.
3. Шевчишен А. Проблеми доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019.
4. Заблоцький Ю. Шляхи зниження рівня та подолання латентності службових злочинів, що вчиняють працівники органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 211–222.
5. Бондаренко Д. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2008. С. 18.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 2012 року / Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 30.01.2024).
7. Гловюк І. Повноваження прокурора та керівника органу досудового розслідування (у контексті законопроектних пропозицій). *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. У 2-х т. Т. 1. Одеса : Юридична література, 2014. С. 661–663.
8. Особливості розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : метод. рек. / С. Чернявський, О. Вакуленко, О. Толочко та ін. Київ : Нац. академ. юрид. справ, 2014. С. 65.
9. Шумейко Д. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2015.

REFERENCES

1. Lazareva, V. (2018). Okremi protsesualni aspekty rozsliduvannia zlochyniv, shcho vchyniautsia u sferi sluzhbovoi diialnosti [Separate procedural aspects of the investigation of crimes committed in the field of official activity]. *National law journal: teory and practice*. 188–191 [in Ukrainian].
2. Romtsiv, H. (2016). Osoblyvosti podolannia protydii pid chas rozsliduvannia zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti [Peculiarities of overcoming resistance during the investigation of crimes in the field of official activity] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Lviv [in Ukrainian].
3. Shevchyshen, A. (2019). Problemy dokazuvannia storonoiu obvynuvachennia u dosudovomu rozsliduvanni koruptsiinykh zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti ta profesiinoi diialnosti, poviazanoi z nadanniam publicznykh posluh [Problems of proof by the prosecution in the pre-trial investigation of corruption crimes in the field of official activity and professional activity related to the provision of public services] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv [in Ukrainian].

4. Zablotskyi, Yu. (2014). Shliakhy znyzhennia rivnia ta podolannia latentnosti sluzhbovykh zlochyniv, shcho vchyniaut pratsivnyky orhaniv vnutrishnikh sprav [Ways to reduce the level and overcome the latency of official crimes committed by employees of internal affairs bodies]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. No 4. 211–222 [in Ukrainian].

5. Bondarenko, D. (2008). Rozsliduvannia zlovzhyvan vladou abo sluzhbovym stanovyschem ta perevyschen vldy abo sluzhbovykh povnovazhen (kryminalistychna kharakterystyka ta pochatkovyi etap rozsliduvannia) [Investigation of abuse of power or official position and excesses of power or official authority (forensic characteristics and the initial stage of the investigation)] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Zaporizhzhia [in Ukrainian].

6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 2012 roky [Criminal Procedure Code of Ukraine, 2012] / Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian] (2024, January, 30).

7. Hloviuk, I. (2014). Povnovazhennia prokurora ta kerivnyka orhanu dosudovoho rozsliduvannia (u konteksti zakonoproektnykh propozyzi) [Powers of the prosecutor and the head of the pre-trial investigation body (in the context of legislative proposals)]. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy : materialy Mizhnarodnoi nauko-vo-praktychnoi konferentsii*. U 2 t. T. 1. Odesa : Yurydychna literatura. 661–663 [in Ukrainian].

8. Osoblyvosti rozsliduvannia pryiniattia propozyzii, obitsianky abo oderzhannia nepravomirnoi vyhody sluzhbovoiu osoboiu [Peculiarities of the investigation of the acceptance of an offer, promise or receipt of an illegal benefit by an official]: metod. rek. / S. Cherniavskyi, O. Vakulenko, O. Tolochko ta in. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 2014. P. 65 [in Ukrainian].

9. Shumeiko, D. (2015). Rozsliduvannia pryiniattia propozyzii, obitsianky abo oderzhannia nepravomirnoi vyhody sluzhbovoiu osoboiu [Investigation of the acceptance of an offer, promise or receipt of an improper benefit by an official] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

M. P. Klymchuk, P. Yu. Kravchuk. TACTICAL FEATURES OF EVIDENCE COLLECTION IN THE INVESTIGATION OF CRIMES IN THE SPHERE OF OFFICE ACTIVITIES

The scientific article is devoted to the analysis of problematic aspects of the investigation of crimes in the field of official activity, in particular to the identification of ways to overcome opposition to the investigation, the choice of tactical methods of obtaining testimony, and their possible solution in order to improve the process of documenting and investigating the specified facts. It was established that the choice of tactical techniques for carrying out separate investigative (search) actions in overcoming resistance to the investigation of crimes of the specified category depends on the illegal actions of the person and is carried out by identifying and documenting methods of resistance. It was concluded that the status of the interrogated persons (witness, victim, suspect) depends on the specific situation that arose during the criminal proceedings at the time of the interrogation and the presence of evidence of the official's involvement in the commission of the crime. It was emphasized that the subject of interrogations of certain categories of persons should be based, on the one hand, on the circumstances to be proven, and on the other hand, the nature of the functions performed by the person and the possible extent of awareness of the mechanism of criminal activity should be taken into account. Special attention is paid to choosing the appropriate "format" of the interrogation, ensuring the safety of its participants. It is recommended to choose the tactics of interrogation of officials taking into account the situation of opposition to the investigation, which consists in detailing the information received, in the application of individual tactical methods of exposing untruths, their complexes.

Key words: official crimes, officials, investigation, criminal proceedings, testimony.

Стаття надійшла до редакції 28 лютого 2024 року